

Peter Klinar

Prispevek je aktualen in bo obogatil naše védenje o migrantih in njihovih skupnostih, še posebej o tistih, ki živijo v Argentini. Svoj prispevek sem zgradil predvsem na modelih, ki se uveljavljajo v sodobni Evropi.

Jasna Fischer

Samo, da ima svojo historično specifiko. Južnoameriški emigrantski model ima svojo zgodovino z rapalsko mejo, z izgubo tretjine slovenskega narodnega ozemlja, ko se izseljujejo predvsem primorski Slovenci, po vojni pa politična emigracija, ki je ne moremo spraviti v klasični emigrantski model druge polovice 19. stoletja.

Irene Mislej

Govorila sem bolj globalno s stališča Argentine kot imigrantske države, glede Slovencev v Argentini pa se povsem strinjam, da ni tipična ne ena ne druga skupnost.

FRANC MALI*

Reemigracija znanstvenikov

V študiji Sodobni trendi mednarodnih migracij P. Klinar opozarja, da bodo razvojne smeri postsocialističnih družb zelo odvisne od tega, koliko jim bo uspelo omejiti beg možganov. To velja tudi za Slovenijo. Zavedati se moramo, na kar že omenjena študija ravno tako opozarja, da se v razvitih družbah Zahoda še dolgo ne bodo branili dotoka visoko usposobljenih strokovnjakov in podjetnikov s kapitalom in da bodo v kategorijo negativno selekcioniranih imigrantov uvrščene druge poklicne kategorije. Nikakor pa ne vrhunski znanstveniki. Ali kot je to slikovito zapisal Hans Magnus Enzensberger: »Indijski astrofizik, slavni kitajski arhitekt, črni afriški dobitnik Nobelove nagrade so dobrodošli povsod po svetu« (H. M. Enzensberger, 1993, str. 12).

Glede na takšne značilnosti sodobnih migracijskih tokov so še toliko pomembnejša vsa prizadevanja po ustavitvi negativnih procesov bega možganov; in po preusmeritvi negativnih procesov bega možganov v reemigracijo znanstvenikov v matično domovino. Ne glede na široko razprostranjenost strokovnih in političnih diskusij, ki problem reemigracije znanstvenikov in strokovnjakov v matično okolje povezujejo z vprašanjem aktiviranja t. i. človeških virov (human resources) v manj razvitih družbah, smo še daleč od tega, da bi se omenjena problematika reševala z globalno mednarodno migracijsko politiko. Splahnela so tudi nerealistična pričakovanja o spontanah reemigracijah strokovnjakov. Že sama definicija bega možganov govori o enosmernosti pretoka intelektualnih zmožnosti. Zato so toliko pomembnejše vse pobude in praktični koraki, ki prihajajo iz že tradicionalnih emigrantskih okolij, in katerih namen je, da bi v tujini profesionalno delujoče

* Dr. Franc Mali, višji raziskovalec na Inštitutu za družbene vede.

znanstvenike in strokovnjake vključili v reševanje razvojnih vprašanj matične domovine.

Pri nas je pred leti sproženi projekt tretje slovenske univerze kot akcija za vzpostavitev različnih oblik sodelovanja (znanstvenega, pedagoškega, informacijskega) z našimi uglednimi znanstveniki in profesorji, ki delujejo v razvitih znanstvenih centrih Zahoda, obetal, da bo postal eden izmed uspešnih zgledov za reševanje bega možganov. Pričakovanja se niso v celoti uresničila. Ne samo, da je sintagma »tretja slovenska univerza«, ki je bila še do nedavnega na različnih mestih in ob različnih priložnostih na široko (in konjunktorno) uporabljena, skorajda šla v pozabo in celo dobila nek drug pomen (ustanovitev nove univerze na Obali). Tudi odprto pismo petinšestdesetih slovenskih znanstvenikov, zvečine delujočih v tujini, ki so ga pred kratkim objavila javna glasila, in govori o nujnosti spremembe habilitacijskih postopkov na naši univezi, dokazuje, da bo treba za uresničitev predlogov (na posvetu Univerza za devetdeseta leta in prenos znanja pred štirimi leti v Ljubljani so jih skupno pripravili strokovnjaki obeh slovenskih univerz in naši ugledni znanstveniki iz tujine) še veliko postoriti. Četudi so v tem času bili tudi uspešni primeri sodelovanja, kar vse zadeve vendarle ne postavlja v tako slabo luč, pa se bo morala naša družba v celoti zavedati, kako pomembno je voditi aktivno politiko pri reemigraciji znanstvenikov. Ne pa samo čakati na njihovo morebitno vrnitev. Saj menda nihče ne pričakuje, da se bodo ljudje, ki so se z nadarjenostjo in trdim delom uveljavili v svetu neizprosne znanstvene konkurence in niso, kot je dejal eden izmed njih na že omenjenem posvetu o tretji univerzi, nikakršni zbeganci v tujem svetu, vračali domov samo zaradi hrepenenja po domačijskosti.

Ko je govor o možnih aktivnejših politikah preusmeritve negativnih procesov bega možganov v Sloveniji, se je treba najprej zavedati, da so bili vzrok za naš beg možganov v bolj ali manj oddaljeni preteklosti vsi klasični dejavniki, ki jih sodobne migracijske teorije označujejo kot »pull« in »push« faktorje. Četudi se ocene o naših izgubljenih intelektualnih potencialih kot posledice množičnega bega Slovencev v preteklosti še vedno gibljejo v približkih, učinkujejo nekateri podatki, ki govorijo o strukturnih deležih strokovnjakov, ki so v posameznih obdobjih množičnih emigracij zapustili našo domovino in večinoma ostali na tujem, presenetljivo (npr. ocena, da je od letnikov 1951–60 kar 36% tehnično-inženirskega kadra odšlo v tujino /M. Kos, 1988/). Hkrati dokazujejo, da je pri nas beg možganov v polpreteklosti, vsaj v primerjavi z drugim jugoslovanskim prostorom in najbrž tudi drugimi nerazvitimi regijami v svetu, označevala dodatna (negativna) lastnost. Že takrat se naš beg možganov ni nanašal samo na znanstveno elito, kar naj bi veljalo za nekdanje jugoslovanske republike (S. Mežnarič/I. Grdešić, 1990; K. Prpić, 1989), temveč tudi na strokovnjake iz t. i. raziskovalno-razvojne baze.

Če je treba v okviru aktivnejših politik za reemigracijo naših strokovnjakov v tujino oziroma njihove pritegnitve v razvojne probleme Slovenije izhajati iz predhodnega poznavanja vzrokov in motivov njihovega odhoda, potem niso nič manj relevantni tudi rezultati raziskovanj, ki se nanašajo na možnosti potencialnega bega možganov pri nas. Ti ne kažejo najugodnejše slike. Zgolj za primerjavo: izidi empiričnega raziskovanja med študentsko elito naravoslovno-tehničnih fakultet ljubljanske univerze, ki smo ga na Centru za proučevanje znanosti opravili v letu 1990 (F. Mali, 1990; F. Mali/S. Sorčan, 1990), so pokazali, da je tudi v začetku devetdesetih let pri nas navzoča velika nevarnost potencialnega bega možganov. Na vprašanje, kaj nameravajo po diplomi, je 11,3% respondentov odgovorilo, da bodo odšli v tujino. Ta delež se je močno povečal pri časovno nekoliko manj

opredeljenem, toda neposrednem vprašanju: ali načrtujete, da boste odšli na delo v tujino? Kar 62,0% respondentov je odgovorilo, da razmišlja o svojem odhodu na delo v tujino in 4,2%, da svoj odhod že trdno načrtuje.

Problemov v zvezi s potencialnim begom možganov ni mogoče izločiti od ukrepov, ki zadevajo reemigracijo znanstvenikov iz tujine. Med dejavniki za pospešenejšo reemigracijo znanstvenikov v matično okolje se poudarja razvijanje ustreznih razmer, ki bodo spodbujale profesionalizacijo na vseh ravneh družbenega življenja (glej npr.: B. Ghosh, 1992). Ne gre torej zgolj za dvigovanje dohodkov znanstvenega in univerzitetnega osebja, saj bodo v postsocialističnih družbah, ki so nasploh v družbenoekonomskih težavah, obstajale – vsaj na kratek rok – očitne razlike v dohodkih med državnim (univerzo) in zasebnim sektorjem. Zdi se, da bo tudi za Slovenijo kot postsocialistično družbo odločilnega pomena vzpostavitev ustreznih delovnih razmer na univerzi in znanstvenih organizacijah. Pri tem moramo, na kar je bilo pred časom že opozorjeno (npr.: P. Klinar, 1989), slediti elementom kozmopolitskega in nacionalnega modela reševanja bega možganov. Kozmopolitski model je poučen za nas zato, ker zelo nedvoumno opozarja, da je temeljna predpostavka za to, da znanstveniki ne odhajajo v tujino, vzpostavitev čimboljših profesionalnih razmer za delo doma.

Res pa je, da so bili odhodi znanstvenikov v tujino v nekaterih državah povsem načrtno spodbujeni. To velja bolj za razviti svet. Za zgled bi lahko vzeli beg možganov iz Velike Britanije. Britanija je znanstveno in tehnološko visoko razvita država. Kljub temu je bila v šestdesetih letih zanjo značilna visoka stopnja znanstvene emigracije (zlasti v ZDA), in to celo med hitrim naraščanjem izdatkov za raziskovanje in razvoj (P. M. D. Collins, 1988). Vse to je bilo posledica dejstva, da je bila takrat deležna močne podpore predstava o potrebnosti znanstvenega izpopolnjevanja v tujini za kasnejšo uspešno znanstveno kariero doma. Različni motivi in vzroki odhodov strokovnjakov v tujino dokazujejo, da profesionalne gibljivosti znanstvenikov, ki v svetu internacionalizacije znanosti postaja nujnost, ni mogoče vedno enostavno ločiti od bega možganov. Kljub temu pa bi težko trdili, da je v družbenoekonomskih manj razvitih državah problem »brain drain« mogoče enostavno pojasnjevati zgolj kot »brain overflow«.

Že opravljena (redka) proučevanja bega možganov pri nas bi bilo treba zlasti skrbno upoštevati v kontekstu analize širših razvojnih vprašanj slovenske družbe. Ni pa zanemariti izkušenj redkih držav, ki so s pametno politiko na tem področju dosegle velik uspeh. Vzorčni primer je še vedno danes že visoko znanstveno in tehnološko razvite države vzhodne Azije (Koreja, Tajvan, Singapur), ki so migracije najbolj uspešno vključile v svoje razvojne strategije. V zadnjem času se omenjata tudi Španija in Italija, kjer so bile v preteklosti številne migracije znanstvenikov v Severno Ameriko (S. S. Russell, 1992).

Ko je govor o projektu tretje slovenske univerze kot akciji za preusmeritev negativnih procesov bega možganov iz Slovenije, se mi zdi potrebno poudariti še en vidik. Bolj ali manj dolgoročno vzpostavljeno sodelovanje z vrhunskimi slovenskimi znanstveniki, ki delujejo v tujini, bo izredno pomembno na področju bazične znanosti. V zvezi s tem morda ni odveč prisluhniti mislim pakistanskega nobelovca Abdusa Salama, dolgoletnega direktorja Mednarodnega centra za teoretsko fiziko v Trstu. Po mnenju Salama se nerazvite države v svetu pri svojih razvojnih strategijah vse preveč opirajo na neposredni prenos tehnologije, pozabljajo pa na prenos bazičnega znanstvenega vedenja (A. Salam, 1989).

Menim, da je prenos bazičnega znanstvenega vedenja ključnega pomena tudi pri uresničevanju projekta tretje slovenske univerze. Ne gre samo za to, da stiki

z našimi znanstveniki, ki delujejo v centrih znanstvene odličnosti na Zahodu, spodbujajo kakovost bazične znanosti pri nas. Največkrat je takšen prenos znanstvenega vedenja edino mogoč. Bazično znanstveno vedenje je v načelu povezano s svobodno diseminacijo, neodvisno od nacionalnih meja. Kar bi za prenos tehnologije (vedno bolj tudi za strateško pomembno bazično znanost) težko trdili. Na to so na že omenjenem posvetu o tretji univerzi opozarjali tudi naši rojaki v svetu. Njihova pogosta vključenost v razvojne projekte velikih koncernov objektivno preprečuje (raziskovalec ima stroge pogodbene obveznosti) kar vsak prenos znanja. Zato je toliko pomembnejše, in naj s tem končam, da se bodo tudi v prihodnje vzpostavljale tiste oblike znanstvenega sodelovanja, ki bodo v obojestransko korist vseh udeležencev. Šele potem bo mogoče govoriti, da se je tudi Slovenija, ki je pred izredno hudimi razvojnimi problemi, najučinkoviteje (z dinamičnimi »policy« instrumenti) lotila reševanja bega možganov: z reemigracijo naših znanstvenikov in drugih vrhunskih strokovnjakov, ki delujejo na tujem, v matično domovino.

NAVEDENA LITERATURA:

- Collins P. M. D.: Research Performance and Migration – Two SEPSU Studies, *Scientometrics*, 14/1988/3–4
- Enzensberger H. M.: Velike migracije, *Naši razgledi*, 14. maja 1993
- Ghosh B.: Migration-Development Linkages – Some Specific Issues and Practical Policy Measures, *International Migration Review*, 30/1992/3-4
- Klinar P.: Ali nas bo beg možganov zdrnil?, *Naši razgledi*, 10. februarja 1989
- Kos M.: Raziskovalna dejavnost kot osnova izhoda iz krize, *Znanje za razvoj*, 25. maja 1988
- Mali F.: Tretja slovenska univerza in prenos znanja, Center za preučevanje znanosti, FDV, Ljubljana, 1990
- Mali F. / Sorčan S.: Beg možganov na Slovenskem, Center za preučevanje znanosti, FDV, Ljubljana, 1990
- Mežnarič S. / Grdešić S.: Odljev mozgov iz Jugoslavije, *Politička misao*, 27/1990/4
- Prpić K.: Tok i činioci vanjskih migracija znanstvenika, Zagreb, IDIS, 1989
- Russell S. S.: Migrant Remittances and Development, *International Migration Review* 30/1992/3–4
- Salam A.: Notes on Science, Technology and Science Education in the Development of the South, *The Third World Academy of Science*, 1989

FRANCE VREG*

Iluzije o evropskem multikulturalizmu

V referatu in v razpravi je bilo odprto tudi vprašanje razvojnih smeri etničnega pluralizma in preraščanja v procese interkulturalizma. Nekateri evropski znanstveniki že optimistično govorijo o novi Evropi kot o multikulturalni družbi, kar naj bi bil rezultat integracijskih procesov v okviru Evropske skupnosti. Empirične raziskave pa ne potrjujejo takih trendov. Nasprotno, zdi se, da se v evropskem prostoru poglobljajo etnični konflikti in razraščata ksenofobija.

Preden kritično analiziramo omenjeni znanstveni optimizem o evropskem multikulturalizmu, moramo seveda priznati, da so v Evropi zaznavni močni procesi interkulturalnega komuniciranja. Sodobni množični mediji, zlasti televizija, odprtost evropskega prostora za medsebojno osebno komuniciranje, okrepljena

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.